

Κεφάλαιον τρίτον

Ἐξέλιξις τοῦ πνεύματος τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Ἀναλύοντες τὸν κοινωνικὸν βίον εὐρίσκει καὶ ἄλλην ὄψιν αὐτοῦ, ἕκαστος κοινωνικὸς σύνδεσμος, λοιπὸν ὁ κοινωνικὸς βίος, εὐρίσκεται διαρκῶς ἐντὸς μιᾶς πνευματικῆς ἀτμόσφαιρας καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτὴ ἀλλάσσει συνεχῶς. Ἐκαστος ὑφιστάμενος κοινωνικὸς βίος ἀναπνέει, οὕτως εἰπεῖν, ἓν ἰδιαιτέρον πνεῦμα, δηλαδή παρουσιάζει μίαν ἰδιαιτέραν κατάστασιν πνευματικῆς ἐξελίξεως.

Λέν ἐννοῶ ὅμως ἐνταῦθα γενικῶς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πνεύματος. Γενικῶς ἡ ἐξέλιξις τοῦ πνεύματος περιλαμβάνει καὶ μέρη, τὰ ὁποῖα δὲν ἐνδιαφέρουν τὸν κοινωνικὸν βίον οὐδὲ ἐμμέσως: ὅτι π. χ. ἡ γνῶσις ἄλλοτε μὲν οὕτως ἐξηγγέτο, τώρα δὲ ἄλλως, δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μὲ τὸν κοινωνικὸν βίον. Ἀπειριτίας δὲ ὑπάρχει μία ἰδιαιτέρα πνευματικὴ ἐξέλιξις, ἡ ὁποία ἀμέσως ἢ ἐμμέσως περιπτύσσει, οὕτως εἰπεῖν, ὅπως ἀτμόσφαιρα τὴν κοινωνίαν καὶ ἀναλόγως τότε ἐπικρατεῖ ἐντὸς ἐνὸς ἐκαστοῦ κοινωνικοῦ βίου (κοινωνικοῦ συνδέσμου) ἓν ἰ δ ἰ α ἰ τ ε ρ ο ν π ν ε ῦ μ α .

Ἡ πνευματικὴ ἐξέλιξις ἢ ἐμμέσως ἐμφανιζομένη ὡς ἀτμόσφαιρα τῆς κοινωνίας εἶναι π. χ. αἱ ἐφευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις, διὰ τὰ ἀναφέρω σπουδαῖα γεγονότα πνευματικῆς ἐξελίξεως. Λέγων λοιπὸν ὅτι αὐταὶ ἔχουν ὡς ἀτμόσφαιρα πνευματικὴ τῆς κοινωνίας μόνον ἐμμέσως σημασίαν, ἐννοῶ τοῦτο ὅτι αἱ ἐφευρέσεις καὶ αἱ ἀνακαλύψεις ἔχουν μὲν ἐξαιρετικῶς μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν κοινωνικὸν βίον· ὡς ληφθεῖν ὑπ' ὄψιν ὡς παράδειγμα μόνον αἱ ἀνατρεπτικαὶ μεταβολαὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῶν ἀτμομηχανῶν· ἀλλὰ ὄχι ἡ ἐφευρέσεις ὡς τοιαύτη, ἀλλὰ ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἐφευρέσεων καὶ ἀνακαλύψεων δεικνύει ἢ ἀποτελεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Αἱ πνευματικαὶ κτήσεις εἶναι δυνατὸν ἀκριβῶς ἢ νὰ χρησιμοποιῶνται διὰ σκοποῦς μιᾶς κοινωνικῆς τάξεως ἢ καὶ νὰ εἶναι

ἀνεξάρτητοι τοιαύτων σκοπῶν καὶ μάλιστα καὶ ν' ἀντιφάσκουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς τοιαύτους ἰδιαιτέρους σκοποὺς κοινωνικῶν τάξεων καὶ νὰ χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὴν ἀπαίτησιν μιᾶς οὐασδῆποτε ἀπόψεως τοῦ βίου, μιᾶς οὐασδῆποτε ἰδεολογίας.

Αὐτὰ νὰ ὁμιλοῦ λοιπὸν θετικῶς, ὅταν λέγω πνεῦμα, ἢ πνευματικὴν ατμόσφαιραν τοῦ κοινωνικοῦ συνδέσμου καὶ πνευματικὴν ἐξέλιξιν ἀρέσως ἐνεργοῦσαν ὡς τοιαύτην ατμόσφαιραν ἐν τῇ ἀποφιν τοῦ βίου, ἢ ἡ ποία, ἐν τῷ βίῳ καὶ ἐν τῇ γενικῇ βίῳ, κατακρατεῖ τῶν ὅλων καὶ ἀποτελεῖ τὴν κυρίως, τὴν ἀκριβῶς τοὺς κοινωνικὰς συνδέσμους (τὰς κοινωνίας) ἀπ' ἀλλήλων διακρίνουσαν « πνευματικὴν καλλιτέχνησιν ». Ἡ ἀποφιν αὐτὴ τοῦ βίου εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ τὸ πνεῦμα τῶν θεσμῶν μιᾶς ἐκείστης κοινωνίας καὶ τὸ πνεῦμα τῶν ἠθῶν καὶ ἔθιμων της, ἐκδηλοῦται δὲ καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν κυριαρχοῦσαν ἀντίληψιν περὶ θρησκείας καὶ καλλιτεχνίας, εἰς τὰς « ἠθικὰς » λεγομένης σχέσεις καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν ὁμιλουμένην γλῶσσαν κτλ. Αὐτὴ εἶναι ἀκριβῶς χαρακτηριστικὸν ὅτι τὰ ἀντικείμενα τῆς καλλιτεχνίας ἀλλιάσων κατὰ τὰ ἔθνη καὶ κατὰ καιροὺς, ὅτι αἱ θρησκείαι προσλαμβάνουσι συνεχῶς νέον περιεχόμενον (νέας ἠθικὰς ἀρχὰς νέαν ἐφημερίαν τῶν δογματίων των), ὅτι μεταβάλλεται ἡ κρίσις περὶ καλοῦ καὶ κακοῦ (περὶ ἠθικῶν σχέσεων) καὶ ὅτι ἡ γλῶσσα ὁμιλεῖται ἀνυπόλογος τοῦ ὕψους τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἐκλεκτὰ ἢ ἀτημελήτως. Κυρίως ἔπρεπε νὰ γίνῃ λόγος περὶ πνευματικῆς ατμόσφαιρας ἐντὸς ἐνὸς ἐκείστου συνδυασμοῦ στενωτέρου τοῦ πληθυσμοῦ ἐντὸς τῆς κοινωνίας (ἐντὸς ἐνὸς ἐκείστου κοινωνικοῦ στρώματος, μιᾶς ἐκείστης κοινωνικῆς τάξεως) οἱ συνδυασμοὶ αὗτοι διαφέρουν ἀλλήλων ἀκριβῶς καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀποφιν των περὶ βίου, αὐτὰ δὲ διαφέρουν καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν ὁμιλοῦν, τὰς θρησκευτικὰς των δοξασίας, τὰς « ἠθικὰς » των λεγομένης σχέσεις, κατὰ τὰ ἔθνη καὶ ἔθιμά των κτλ. Ἄλλ' ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι διὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου τὸ αὐτό, ἄλλωστε ὑπάρχει τι γενικὸν πνεῦμα συνδέον ὅλους τοὺς στενωτέρους κόκλους μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνίας.

Ἀκριβῶς ἡ συνοχή αὐτῆ τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαιράς καὶ τῶν ἐκάστοτε θεσμῶν καὶ ἠθῶν καὶ ἐθίμων κτλ. ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ βίου εἶναι καλὴ ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτῆ ἐξελίσσεται. Ὑπάρχουν ἔθνη, εἰς τὰ ὅποια αὐτῆ μεταβάλλεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ καθ' ὁλοκληρίαν : ὡς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν π.χ. ὁ κοινωνικὸς βίος τῶν Ἀθηναίων, (τῶν Ἰώνων γενικῶς), ὁ ὁποῖος ἠφοῦται ὑπεράνω τῶν ἀρχαίων ἀπλουσιτάτων ἰδεῶν μέχρι τῆς ἰδέας τῆς ἀγάπης τοῦ ἐχθροῦ («οὔτοι συνέχθην, ἀλλὰ συμριλεῖν ἔφρον!»), ἀπεναντίας δὲ ἄλλα ἔθνη (ἢ ἀνθρωποφυλαί) ἢ πρωτόγονοι λαοὶ ἔμειναν καὶ μένοντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς τὴν ἀρχαίαν κατάστασιν. Κατὰ τὰ ἱστορικὰ δεδομένα πρόκειται νὰ γίνῃ ἀκριβέστερον ἡ διάκρισις αὐτῆ : ὑπάρχουν ἀνθρωποφυλαὶ ἀνίκαινοι ὀλοτελῶς νὰ ἐξελιχθῶν, ὑπάρχουν ἀνθρωποφυλαὶ ἢ μᾶλλον ἔθνη, τὰ ὅποια ἐξελίσσονται τῇ βοήθειᾳ ἄλλων, καὶ τέλος ὑπάρχουν αἱ ἀνθρωποφυλαί, ἢ μᾶλλον τὰ ἔθνη, τὰ ὅποια ἀνεξαρτήτως καὶ αὐτοτελῶς ἐξελίσσονται κατ' ἐκείνον τὸν τρόπον. Λιὰ νὰ ἐννοηθῆ τοῦτο καλῶς ὡς συγκρίνη κανεὶς τοὺς Σημίτας μὲ τοὺς Ἰνδοευρωπαίους ἢ μᾶλλον εἰδικιώτερον τοὺς Ἰβραίους, Ἰσραηλίτας) Ἰουδαίους μὲ τοὺς Ἕλληνας, τοὺς Ἀθηναίους-Ἴωνες : Οἱ Ἕλληνες, οἱ Ἀθηναῖοι-Ἴωνες, ἔφθασαν ἤδη κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα εἰς τὴν ἰδέαν τῆς φιλανθρωπίας καὶ ἀγάπης τοῦ ἐχθροῦ, ἀπεναντίας δὲ ἡ παλαιὰ διαθήκη δαυεῖζεται αὐτὰς καὶ τὰς ἐπιβίλλει εἰς τὸν λαόν, ὁ ὁποῖος δὲν ἐξελίχθη ἀπ' ἑαυτοῦ κατὰ τὴν διεύθυνσιν αὐτήν, διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἀπειλῆς (μὴ...τὸν δοῦλόν σου..., μὴ...τὸν βοῦν σου...κτλ.) «διότι ἐγὼ εἶμαι ὁ κύριός σου». Ναι μὲν λέγει ὁ W u n d t ὅτι ἡ «φιλανθρωπία» («Humanität») εἶναι ὁ κεκρυμμένος πυρῆν τῶν «κατ' ἔθιμον» καὶ μετὰ ταῦτα τῶν «ἠθικῶν» πράξεων ὅλων τῶν λαῶν γενικῶς· οὕτω δὲ ἐξηγεῖ ὡς ἐμφανίσεις τῆς φιλανθρωπίας καὶ τὰς πρωτογενεστάτας συνηθείας τῶν ἄλλως μὴ περαιτέρω ἐξελιχθέντων λαῶν ὅτι π. χ. φρονεῖουν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς γέροντάς των· ἐξηγεῖ ἐπίσης τὰ ἀρχαιότατα ἔθιμα τῆς νεκρολατρίας (τῆς ἐπιμελείας περὶ τοὺς νεκροὺς) ὡς σεβασμὸν («Pietät»). Ἰδὲν δὲ ἡ ἐξήγησις αὐτῆ ἦτο ὀρθή, δὲν θὰ ὑπῆρχε πλέον λόγος νὰ νομίζῃ κανεὶς ὅτι ἐπῆλθε μία ἐξέλιξις τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαι-

Ἐν ἐνεργείᾳ καὶ κατὰ διάνοιαν πνευματικῆ ἀτμόσφαιρα τῆς κοινωνίας: 79

ρας ἀναλόγως τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν ἀνθρωποφυλῶν ἢ ἔθνῶν. Ἄλλὰ ἡ ἐξήγησις ἐκείνη τῶν ἠθῶν τῶν πρωτογόνων λαῶν εἶναι αὐθαίρετος· διότι δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὴν συνήθειαν ἐκείνων τῶν λαῶν, π. χ. νὰ φονεύουν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ γέροντας, δὲν πρόκειται περὶ ἀπονεκρώσεως (διὰ νὰ μὴ πάσχουν) ἀλλὰ κυρίως περὶ ἐγκαταλείψεως αὐτῶν (ὄχι μόνον φονεύονται ἀλλὰ καὶ ἀφήνονται εἰς τὴν τύχην των ἔξω τοῦ κοινωνικοῦ γένους, οἰκιστῶν εἰς βίβαθρα κτλ.).

Ἄλλ' ὅμως καὶ εἰς τὰς ἀνθρωποφυλάς ἢ τὰ ἔθνη, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ἐξέλιξις τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαιρας τοῦ κοινωνικοῦ βίου εἶναι ἀνιμιρίβητος, πρέπει νὰ γίνεται διάκρισις μεταξὺ τοῦ πραγματικοῦ κατὰ διάνοιαν καὶ τοῦ πραγματικοῦ ἐν τῇ πράξει. Ἐὰν ἡθῆ καὶ ἔθιμα, οἱ θεσμοὶ κτλ. τοῦ κοινωνικοῦ βίου δὲν ἀνταποκρίνονται πάντοτε καὶ σχεδὸν οὐδέποτε ἀκριβῶς πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν· μάλιστα δὲ ὑπάρχει πολλακίς καὶ διαφορὴ φεβρὰ μεταξὺ τῶν δύο πραγματικοτήτων. Ἐν τούτῳ δὲ ἀντιλαμβάνεται ὁ παρατηρητὴς ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ ἕνας πόθος αἰωρούμενος ὑπερῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ὁ πόθος οὗτος ἔχει μὲν τὴν σημασίαν μιᾶς ἀπόψεως τοῦ βίου ὑψηλοτέρας, καταναγκάζει δὲ καὶ ἐξ ἑαυτοῦ τὴν ἀναγνώρισίν του, ἐπίσης κινεῖται διανοητικῶς τὸ ὅλον τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἐν αὐτῷ ὡς ἐν ἀτμόσφαιρᾳ· ἀλλὰ ἡ πρακτικὴ καὶ ἐν ἐνεργείᾳ πραγματικότης δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς αὐτόν. Φανερότατα εὗρισκει κανεὶς τοῦτο εἰς τοὺς Ἀθηναίους τῆς ἀρχαιότητος: «οὗτοι συνέχθην ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφον!» δηλαδὴ ἐμνηχοῦνται μὲν ἤδη ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἀπὸ τὴν ἀγάπην τοῦ πλησίον καὶ τοῦ ἐχθροῦ ὡς ἀπὸ ἀτμόσφαιραν, εἰς τὴν ὁποίαν ζοῦν, ἀλλὰ κυρίως μόνον κατ' ἰδέαν καὶ ὄχι κατὰ πράξιν· κατ' ἰδέαν οὕτως εἶπεῖν ὡς νὰ ἔλεγον «εἶθε νὰ ἦμεθα τοιοῦτοι ἀνθρώποι!» ὄχι ὅμως ὅτι ἦσαν καὶ τοιοῦτοι ἐν τῇ πράξει. Ἡ διαφορὴ αὐτὴ καταρτίζεται, εἴαν τις ἀμφιβάλλῃ ἀκόμη, πολὺ ἀμεσώτερα καὶ γενικώτερον γνωστὴ (εἴαν καὶ μὴ ὁμολογουμένη) ἐντὸς μιᾶς ἐκάστης τῶν σημερινῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν καὶ κατὰ παραβολὴν αὐτῶν· δι' ὅλας αὐτὰς τὰς κοινωνίας ἰσχύει ὡς ὀρθὴ μία καὶ ἡ αὐτὴ χριστιανικὴ ἀπο-

ψις τοῦ βίου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀκριβοῶς τὴν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν τῶν κοινωνιῶν τούτων· ἀλλὰ ὑπάρχει ὄχι μόνον ἡ διαφωνία ἐντὸς μιᾶς ἐκάστης ἐν τῇ προίξει, ἀλλὰ καὶ ἡ διαφωνία, ἀδιάφορον εἶν μεγάλη ἢ μικρά, καὶ ἀναμεταξύ των, μᾶλλον ὅτι ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι ἡ αὐτή. Ὡστε εἶναι μὲν ἀναμφισβήτητον ὅτι ὑπάρχει μία ἐξέλιξις τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαιρῆς καταρτινομένη εἰς τὰς πραγματικότητας τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἀλλ' ὅμως ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ εἶναι πολλακίς καὶ πάντοτε ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον μόνον ἐξέλιξις ἐν τῇ ἀπίψει (ἐπομένως ἐξέλιξις τῆς ἰδέας), ἡ ὁποία ὅμως δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἡ πραγματικότητα τῆς εὐρίσκει ὅρια· τὰ δὲ ὅρια αὐτὰ φαίνονται νὰ εἶναι τὰ ὑλικά ζωτικά συμφέροντα τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων.

Τίς παράγει τὸ πνεῦμα τοῦτο, τὴν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, εἶναι πρόβλημα σκουδαῖον, τὸ ὁποῖον θὰ μὲ ἀπασχολήσῃ ἀργότερα. Ἐνταῦθα ἐξαίρω τέλος ρητῶς τὸ χαρακτηριστικὸν ἐκείνης τῆς ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις· Ἰῶσι ἐμφανισθείσης καὶ ἔπειτα σχεδὸν εἰς ὅλας τὰς ἀνθρωποφυλάς ἢ μᾶλλον εἰς ὅλα τὰ ἔθνη ἀναφανεύσης ἢ ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀναγνωρισθείσης πνευματικῆς ἀτμοσφαιρᾶς, μιᾶς ἰδιαιτέρας ἀπόψεως τοῦ βίου — χαρακτηριστικόν της, τὸ ὁποῖον ἐξάγεται ἐξ ὅλων ὅσα ἐρευνῶν καθόρισα ἄνωθι· δηλαδή, ὡς φαίνεται, αὐτὴ ἡ ἰδέα, ἡ ἀποψις τοῦ βίου, ἢ, ὅπως τὴν ὠνόμασα, ἡ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα ἐγκλείει μίαν δύναμιν ἐπιβλητικὴν, ἓνα «ἀρεΐλεις»· διότι, ὅπως κατέδειξα, αὐτὴ, ἀπαξ εἰς συνείδησιν ἐρχομένη, ἐπιβάλλει αὐτὴ ἑαυτὴν ἀναντιρρήτως εἰς πάντα ἄνθρωπον, ἀδιάφορον ὡς ἀντιφάσκει εἰς τὰ ὑλικά ζωτικά συμφέροντά του, καὶ θεωρεῖται ὡς ἡ «ἠθικὴ» ἰδέα.

Δεύτερον τμήμα.

Ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις τῶν διαφόρων ὄψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου κατὰ τὴν ἐξέλιξιν των καὶ αἱ αἰτίαι τῆς ἐξελίξεώς των.

Κεφάλαιον πρῶτον.

Ἡ σχέσις τῶν διαφόρων ὄψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὴν ἐξέλιξιν των.

Α. Μορφή καὶ ὀργάνωσις τοῦ κοινωνικοῦ βίου κατὰ τὴν σχέσιν των πρὸς ἀλλήλας.

Ἐἰς τὰ προηγουμένα καθώρισα ὡς πραγματικότητα πρῶτον, ὅτι αἱ μορφαὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου εἶχον ὡς ἀρχὴν τὸ κοινωνικὸν γένος καὶ ὡς τέλος, μετὰ τὴν μεσολάβησιν τῆς κοινωνικῆς φυλῆς, τὴν πολιτείαν, καὶ δεύτερον ὅτι ἡ ὀργάνωσις τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ ὡς καταστατικὸν δίκαιον καὶ ὡς ἰδιωτικὸν δίκαιον δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν μορφήν τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Τοῦτο καταφαίνεται ἐξ ὅσων ἐρευνῶν καθώρισα, ἔχει δὲ οὕτω :

Πρῶτον, τὸ καταστατικὸν δίκαιον (ἢτοι ἡ ὀργάνωσις τῆς σχέσεως ἐνὸς ἐκάστου πρὸς τὸ σύνολον) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ αἰτία μιᾶς τῶν δύο τυπικῶν μορφῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου (τοῦ κοινωνικοῦ γένους καὶ τῆς πολιτείας), διότι τὸ ἴδιον καταστατικὸν δίκαιον ἐμφανίζεται καὶ ἦτο κατ' ἀρχὴν δυνατὸν νὰ ἐμφανισθῇ ὑπὸ ὅλας τὰς μορφαῖς τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ὑπάρχουν, ὅπως ἤδη καθώρισα, ὄχι μόνον ἀριστοκρατικά καὶ μοναρχικὰ πολιτεῖαι (τοιούτω κράτι) ἀλλὰ καὶ τοιαῦτα

¹ Ἐλευθεροπόλου, Ὁ κοινωνικὸς βίος.

κοινωνικὰ γένη. Ὅτι ἡ δημοκρατία εἶναι τὸ τελευταῖον μέλος κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ καταστατικοῦ δικαίου, δὲν ἀνατρέπει τὸν καθορισμὸν ἐκεῖνον, διότι ἡ δημοκρατία εἶναι μόνον μία μορφή τοῦ καταστατικοῦ δικαίου. Ἀκριβῶς δὲ ἔνεκα τῶν αὐτῶν λόγων δὲν δύναται καὶ ἀντιστρόφως οἰαδῆτοτε μορφή τοῦ κοινωνικοῦ βίου νὰ θεωρηθῇ αἰτία τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου καταστατικοῦ δικαίου.

Δ ε ὑ τ ε ρ ο ν, ἐπίσης εἰδικώτερον ἢ ἐξέλιξις τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη παραγάγει τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μορφήν τοῦ κοινωνικοῦ βίου· διότι ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ ἀνέλιξις καὶ ἀνάπτυξις ἑνὸς σημείου (ἑνὸς στοιχείου) σχέσεων ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται ἀσχέτως πρὸς οἰανδήποτε μορφήν τοῦ κοινωνικοῦ βίου. ἼΙ ἐξέλιξις τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, ἔρ' ὅσον δὲν πρόκειται μόνον περὶ εἰδικωτέρου, ἀκριβεστέρου, καθορισμοῦ ἑνὸς παραδεδομένου ὕλικου, ἀλλὰ περὶ κτήσεως νέων δικαίων, νέας διατάξεως σχέσεων, εὑρίσκειται, ὅπως ἦν δεῖξω ἀργότερα, ἐν στενῇ σχέσει μὲ τὸ καταστατικὸν δίκαιον. ἼΙ ἐξέλιξις τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ αἰτία ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς μορφῆς τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἐνεκα δὲ τῶν ἰδίων λόγων εἶναι ἀδύνατον καὶ τὸ ἀντίστροφον. Εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἅμα τῇ γενέσει τῆς πολιτείας παρουσιάζονται καὶ νέα τινὰ εἶδη δικαίου, οὔτω ἢ δικονομία κ. ἄ. Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα εἶδη τοῦ δικαίου ἀφοροῦν εἰς τὴν διοίκησιν καὶ ὄχι εἰς τὴν μορφήν τῆς πολιτείας ἢ γενικώτερον τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Ἐξ ὅλων τούτων ἔπεται λοιπὸν τοῦτο: αἱ δύο μορφαὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου (τὸ κοινωνικὸν γένος καὶ ἡ πολιτεία) ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος καὶ τὸ δίκαιον ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲν ἔχουν μεταξύ των καμμίαν σχέσιν αἰτιότητος.

Β. Ἡ σχέσις τῶν δύο ὀψεων τῆς ὕλης τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἀναμεταξύ των.

Ἡ ὕλη τῆς κοινωνίας, οἱ ἄνθρωποι, δεικνύει κατὰ τὴν ἱστορικὴν τῆς ἐξέλιξιν, ὅπως ἐφανερώθη, καὶ μόνιμὸν τινὰ σύ-

στασιν καὶ μεταβολάς τινας. Κατ' ἀρχὰς ἦτο ὁμογενής, ἀργότερα δὲ ἔγινε ἑτερογενής κατὰ τὴν σύστασίν της. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοῦτο ἡ θέσις τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ (ἢ σύνθεσις τῆς κοινωνικῆς ἕλης) εἶναι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἢ αὐτή, ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος εἶναι ὁ δεσμώτης τῆς κοινωνίας, ἡ θέσις του εἶναι ὠρισμένη, τοιαύτη δὲ μένει καὶ μετὰ ταῦτα καὶ πάντοτε. Τοῦτο δὲ ἰσχύει καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸν συνδυασμὸν τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων εἰς κοινωνικά στρώματα ἀξίας ἢ εἰς κοινωνικά κόμματα· διότι τὸ παραλλάσσον εἶναι μόνον ἡ μορφή, τὸ πρᾶγμα μένει κατ' οὐσίαν τὸ αὐτὸ εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας καὶ πάντοτε. Ἐρευνῶ λοιπὸν ἐὰν αἱ δύο ἐκεῖναι ὕψεις τῆς ἕλης τοῦ κοινωνικοῦ βίου συνέχονται αἰτιολογικῶς μεταξύ των.

Ἐν πρώτοις εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ κατάστασις τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ὡς κοινωνικοῦ δεσμώτου εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν σύστασιν τὴν ὁμογενῆ ἢ ἑτερογενῆ τῆς κοινωνίας, διότι ὑφίσταται καὶ κατὰ τὰς δύο περιπτώσεις. Τότε δὲ ἰσχύει κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ ἀντίστροφον: καὶ ἡ ὁμογενής ἢ ἑτερογενής σύστασις τῆς κοινωνίας δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατάστασιν τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ὡς δεσμώτου τῆς κοινωνίας. Ἐννοεῖται μὲν ὅτι ἡ ὁμογένεια ἢ ἡ ἑτερογένεια τῆς ἕλης τῆς κοινωνίας ἐπηρεάζει τὸν βαθμὸν, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος εἶναι δεσμώτης τῆς κοινωνίας· ἐπίσης ἀντιστρόφως ὁ βαθμὸς, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ἀνθρώπος εἶναι δεσμώτης τῆς κοινωνίας ἐπηρεάζει ἢ δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν σύνθεσιν τῆς ἕλης τοῦ κοινωνικοῦ βίου (κατὰ τρόπον ὥστε νὰ παραχθῇ ὁμογενής ἕλη). Ἄλλ' ἀκριβῶς οὔτε παύει ὁ ἀνθρώπος ποτὲ νὰ εἶναι ὁ δεσμώτης τῆς κοινωνίας, οὔτε ἀνταποκρίνεται ὁ βαθμὸς τῶν δεσμῶν πάντοτε πρὸς τὴν ὁμογενῆ ἢ ἑτερογενῆ σύστασιν τῆς κοινωνικῆς ἕλης, χωρὶς νὰ θέλω ν' ἀρνηθῶ ὀλοτελῶς τὴν ἐπήρειαν τοῦ ἑνὸς ἐπὶ τοῦ ἄλλου.

Ἀπεναντίας δὲ ἡ κατάστασις τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ὡς δεσμώτου τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ ἡ ὁμογενής ἢ ἑτερογενής σύστασις τῆς κοινωνίας εὐρίσκονται πάντως εἰς σχέσιν μὲ τὸν σχηματισμὸν κοινωνικῶν στρωμάτων ἀξίας καὶ κοινωνικῶν τάξεων ἢ μᾶλλον κοινωνικῶν κομμάτων, ὡς στενωτέρων συνδυασμῶν τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι διακρί-

σεις εἰς κοινωνικά στρώματα ἀξίας καὶ κοινωνικὰς τάξεις ὑπάρχουν, ὅπως κατέδειξα ¹⁾, κατ' ἀρχὴν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχέγονον ὁμογενῆ κοινωνικὴν ἐνότητα· ἀκριβῶς δὲ ἐπακολούθημα τῶν διακρίσεων αὐτῶν εἶναι καὶ ἡ κατάστασις τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ὡς δεσμιότης τῆς κοινωνίας καὶ ὁ βαθμὸς τῶν δεσμῶν. Ἄλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παροραθῇ καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ κατάστασις τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ὡς δεσμιότης καὶ πρὸ πάντων, ἂν καὶ ἐξ ὀδυσσεύων τινῶν λόγων, ἢ ἑτερογένεια τῆς βλῆς τῆς κοινωνίας ἀναγκάζουν τοὺς ἀνθρώπους εἰς συνασπισμοὺς (συνδυασμοίς) ὡς κοινωνικά στρώματα ἀξίας ἢ κοινωνικὰς τάξεις καὶ κοινωνικά κόμματα καὶ ὅτι καὶ ἀντιστρόφως τοιοῦτοι συνδυασμοὶ ἐπηρεάζουν τὸν βαθμὸν, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος εἶναι δεσμιότης.

Ἐπίρχει δὲ εἰδικώτερον καὶ ἡ δεσμιωτικὴ κατάστασις τῆς γυναικὸς διὰ τοῦ γάμου. Ἄλλ' ἄξιον προσοχῆς εἶναι ὅτι ὅλαι αἱ μορφαὶ τῆς οἰκογενείας συνυπάρχουν μὲ τὰς διακρίσεις εἰς κοινωνικά στρώματα ἀξίας καὶ εἰς κοινωνικὰς τάξεις, ἐπίσης δὲ καὶ μὲ τὴν ὁμογενῆ καὶ ἑτερογενῆ σύστασιν τῆς κοινωνίας. Ναὶ μὲν ἐξελίσσονται αἱ μορφαὶ τῆς οἰκογενείας συμφώνως μὲ τὰς προσπαθείας τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων ἀξίας καὶ τῶν κοινωνικῶν τάξεων, τὰ ὅποια ἐκ συμφέροντος ἐπιθυμοῦν τὴν διατήρησιν τῆς οἰκογενείας. Ἐκ τοιοῦτων προσπαθειῶν καὶ ἰδεῶν ἐγεννήθησαν καὶ αἱ ἀπαγορεύσεις τῶν γάμων ἔξω τοῦ κοινωνικοῦ στρώματος ἀξίας (ἢ τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρωποφυλετικοῦ στρώματος ἀξίας)· ἐπίσης καταβιάζονται ἱστορικῶς μεγάλαι προσπάθειαι ὅπως διατηρηθῇ ἡ περιουσία διὰ νόμων ἐντὸς τῆς οἰκογενείας. Ἐδὼ ἀνήκει πάντως καὶ τὸ φαινόμενον ὅτι ἐκείποτε, οὕτω π. χ. καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι πρῶτοι ἔθεσαν τὸ πρόβλημα, καὶ σήμερον, ἡ ἰδέα, νὰ διαλυθῇ ἡ οἰκογένεια καὶ ν' ἀποκατασταθῇ διὰ ἐλευθερίας τῶν ἐρωτικῶν σχέσεων (διὰ τῆς κοινότητος τῶν γυναικῶν), ἀντιπροσωπεύεται κυρίως ἀπὸ τὰς κοινωνικὰς τάξεις, αἱ ὅποια δὲν ἔχουν ἀνάγκην τῆς οἰκογενείας ὡς θεσμοῦ πρὸς διατήρησιν τῆς περιουσίας. Πάλιν δὲ ὅτι οἱ κεφαλαιοῦ-

1) Πρβλ. ἄνω σελ. 44

χοι, οἱ τόσον πιστοὶ ἀντιπρόσωποι καὶ ὑπερασπισταὶ τῆς οἰκογενείας, δὲν ἐνδιαφέρονται πράγματι περὶ τῆς οἰκογενείας ὡς θεσμοῦ μονογαμικοῦ, τοῦτο ἀποδεικνύεται γενικῶς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ οἰκογένεια ὡς ἀληθῆς σύνδεσμος μονογαμικῶν τῶν δύο γενῶν δὲν ἐπραγματοποιήθη ποτὲ γενικῶς καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἴσως ἀπὸ τῶν πλουσίων (ἀπόδειξις ἡ ἱστορία τῶν μοιχειῶν καὶ τῆς πορνείας διὰ ἐγγάμων). Ἄλλὰ καταφαίνεται ταυτοχρόνως ὅτι κυρίως ὄχι ἡ κοινωνικὴ τάξις θέλει (ἐπιζητεῖ) νὰ θεμελιώσῃ τὴν θέσιν της διὰ γάμων ἢ μᾶλλον διὰ τῆς οἰκογενείας ὡς φορέως τῆς (κληρονομικῆς) περιουσίας καὶ εἶναι ἐπομένως ὑπὲρ ἢ (ἀναλόγως) κατὰ τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος ἐντὸς μιᾶς κοινωνικῆς τάξεως. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν λόγος νὰ νομίσῃ κανεὶς ὅτι αἱ διαφοροὶ μορφαὶ τῆς οἰκογενείας ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ὁμογένεια ἢ ἡ ἑτερογένεια τῆς συντάσεως τῆς κοινωνίας ἢ αἱ διακρίσεις εἰς στρώματα κοινωνικὰ ἀξίας καὶ εἰς κοινωνικὰς τάξεις ἀφ' ἑτέρου συνέχονται κατὰ τινὰ τρόπον αἰτιολογικῶς, μᾶλλον ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ὅτι ἀνήκει εἰς αὐτὴν ἢ εἰς ἐκείνην τὴν κοινωνικὴν τάξιν (ἢ εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ κοινωνικὸν στρώμα ἀξίας) ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὰς μεταβολὰς τῶν μορφῶν τῆς οἰκογενείας καὶ διὰ τὴν ὑπαρξίν της. Εἶναι δὲ ἄλλο ζήτημα ὅτι ἡ γυναῖκα ἐν τῷ ἀγῶνί της κατὰ τοῦ ἀνδρός ζητεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπελευθέρωσίν της ἀπὸ αὐτὸν ἐντὸς τῆς οἰκογενείας· διότι τὸ ζήτημα τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸ περὶ τῆς προσπάθειας τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ὡς κοινωνικοῦ δεσμιώτου νὰ διαρρήξῃ τὰ δεσμά του, ὅποτε γεννᾶται καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ σχηματισθοῦν κοινωνικὰ κόμματα, περὶ τοῦ ζητήματος δὲ τούτου ὁμίλησα ἤδη.

Ἐξ ὅλων τούτων ἐξάγεται ὅτι μεταξὺ τῆς θέσεως τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὡς δεσμιώτου καὶ τῶν συνασπισμῶν εἰς κοινωνικὰ στρώματα ἀξίας, κοινωνικὰς τάξεις καὶ κοινωνικὰ κόμματα ὑφίσταται αἰτιολογικὴ ἀλληλενέργεια. Ἄλλὰ εἶναι ἐπίσης φανερώτατον ὅτι ἡ κοινωνικὴ διαβιάθμισις εἶναι τὸ λογικῶς πρότερον καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ διαβιάθμισις ἀποτελεῖ τὸ κύριον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον θὰ ἐρευνήσω ἀκόμη.

Γ'. Αἱ μορφαὶ τῆς κοινωνίας καὶ αἱ δύο ὄψεις τῆς ὕλης
 τῆς ἐν τῇ σχέσει των πρὸς ἀλλήλας.

Τώρα ἐξετάζω πλέον τὴν ἐξέλιξιν τῶν δύο ὄψεων τῆς ὕλης τῆς κοινωνίας, δηλαδὴ τῆς ὕλης κατὰ σύστασιν καὶ τῆς ὕλης κατὰ σύνθεσιν, κατὰ ὑφὴν, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῶν μορφῶν τῆς κοινωνίας καὶ ἀντιστρόφως.

"Ὡς ληφθῆ κατ' ἀρχὰς ὑπ' ὄψιν ἡ γενικὴ ἐξάρτησις τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου (τοῦ δεσμώτου τούτου τῆς κοινωνίας) ἀπὸ τὸν κοινωνικὸν σύνδεσμον καὶ εἰδικώτερον ἡ ἐξάρτησις τῆς γυναικὸς ἀπὸ τὸν ἄνδρα ἐντὸς τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς οἰκογενείας, δηλαδὴ ἡ σύνθεσις τῆς ὕλης τῆς κοινωνίας ἀφ' ἑνὸς καὶ αἱ μορφαὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἀφ' ἑτέρου. Ἐνταῦθα δεικνύουν τὰ ἀντικειμενικὰ φαινόμενα ὅτι ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος δὲν ὑπῆρξεν ἐλεύθερος ποτὲ καὶ ἐντὸς καμμίας μορφῆς τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ ἀκόμη ὅτι καὶ αἱ διάφοροι μορφαὶ τῆς οἰκογενείας μὲ τὴν αὐτὴν οὕτως εἰπεῖν ὑπόδουλον θέσιν τῆς γυναικὸς εἶναι κοινὰ καὶ εἰς τὰς δύο μορφὰς τῆς κοινωνίας (καὶ εἰς τὸ κοινωνικὸν γένος καὶ εἰς τὴν πολιτείαν, τὸ κράτος). "Ὅτι ἡ παροδικὴ σύζευξις δὲν ἐμφανίζεται εἰς καμμίαν πολιτείαν, τοῦτο δὲν ἔχει σημασίαν· διότι ἡ παροδικὴ σύζευξις εἶχεν ἐξαφανισθῆ ἤδη ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ γένους· εἰς λοιπὸν ἀφῆσω αὐτὴν κατὰ μέρος ὡς τὴν πρωτόγονον μορφήν τῆς ἐρωτικῆς σχέσεως τῶν δύο γενῶν, τότε πρέπει νὰ εἶπω μᾶλλον ὅτι ἤδη τὸ κοινωνικὸν γένος παρουσιάζει, ὅπως κατέδειξα, τὴν μορφήν τῆς ἰσοβίου οἰκογενείας¹. Εἶναι ἐσφαλμένη ἡ γνώμη ὅτι τὸ κοινωνικὸν γένος ἐξέλιπεν, ἐπειδὴ ἀνεπτύχθη ἡ πατριαρχικὴ οἰκογένεια· ὅπως θὰ καταδείξω²), τὸ κοινωνικὸν γένος κατεστράφη διὰ τῆς πολιτείας, ὅτι δὲ μέχρι τῆς καταστροφῆς αὐτῆς εἶχον ἀναπτυχθῆ καὶ ὑφίσταντο ὅλαι αἱ μορφαὶ τῆς οἰκογενείας, ὅπως καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ, τοῦτο κατέδειξα ἤδη³). Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἐντὸς

1) Πρβλ. ἄνωθεν σελ. 42 κ. ε.

2) Πρβλ. κατωτέρω σελ. 92 κ. ε.

3) Πρβλ. ἄνωθεν σελ. 84 κ. ε.

τῆς πολιτείας ἴσχυον καὶ ἰσχύουν ὄχι μόνον ἢ μονογαμία, ἀλλὰ καὶ ἢ πολυγαμία, καὶ μάλιστα καὶ ὡς πολυγυνία καὶ ὡς πολυανδρία. Μὲ ἄλλας λέξεις: ἐπειδὴ οὐδεμία οἷα δῆποτε ἐλευθερία τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου καὶ καμμία ὠρισμένη μορφή τῆς σχέσεως τῶν δύο γενῶν δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς μίαν ὠρισμένην μορφήν τῆς κοινωνίας (τοῦ κοινωνικοῦ βίου) δὲν εἶναι δυνατὸν καὶ γίνεται λόγος περὶ οἷα δῆποτε αἰτιολογικῆς συναφείας τῶν δύο τούτων σειρῶν τῆς ἐξελίξεως.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων ἀξίας καὶ κοινωνικῶν τάξεων ἢ κοινωνικῶν κομμάτων (δηλαδὴ τὴν ἐξέλιξιν τῆς συνθέσεως τῆς κοινωνικῆς ὕλης) ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν μορφῶν τῆς κοινωνίας ἀφ' ἑτέρου· διότι κοινωνικαὶ τάξεις (ἢ κοινωνικὰ στρώματα ἀξίας) ὑπάρχουν, ὅπως ἔδειξα, καὶ ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ γένους καὶ ἐντὸς τῆς πολιτείας. Ναὶ μὲν λέγεται ὅτι ἡ διάκρισις εἰς κοινωνικὰ στρώματα ἀξίας ἢ εἰς κοινωνικὰς τάξεις ἀνταποκρίνεται δῆθεν εἰς μίαν ὠρισμένην μορφήν τοῦ κοινωνικοῦ βίου¹⁾. Ἄλλ' ἢ γνώμη αὕτη εἶναι ἐσφαλμένον συμπέρασμα ἀπὸ ἐσφαλμένας προϋποθέσεις, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι τὸ κοινωνικὸν γένος ἦτο θεσμός κομμουνιστικός. Ἀπεναντίας ἀπέδειξα ὅτι²⁾ ἡ διάκρισις εἰς κοινωνικὰ στρώματα ἀξίας ὑπάρχει κατ' ἀρχὴν καὶ οὐσιαστικῶς ἐξ ἀρχῆς καὶ ὅτι ἐπίσης καὶ ἡ διάκρισις τῆς κοινωνίας εἰς κοινωνικὰς τάξεις ὡς διάκρισις ἀναλόγως τῆς οἰκονομικῆς κατ' ἐξέλιξιν ὑφίσταται κατ' ἰδέαν ἀρχῆθεν, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει καμμία ἀπόδειξις ὅτι ἀρχικῶς ποτε ὑφίστατο κομμουνισμός. Δηλαδὴ: ἐπειδὴ κοινωνικὰ στρώματα ἀξίας καὶ κοινωνικαὶ τάξεις ὑπῆρχον (κατ' οὐσίαν) καὶ ἐντὸς τοῦ πρώτου

1) Οὕτω λέγει π. χ. ὁ Marx, Das Elend der Philosophie 2. έκδ σελ. 35: «μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ πολιτισμοῦ ἢ παραγωγὴ ἀρχίζει νὰ θεμελιώνεται εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἐπαγγελματιῶν, τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων (ἀξίας), τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀντίθεσιν μεταξύ συσσωρευμένης καὶ ἀμέσου ἐργασίας».

2) Πρὸς βλ. ἀνωθι σελ. 44.

κοινωνικοῦ γένους, ἢ ὑπαρξίς κοινωνικῶν τάξεων καὶ αἰμορφαὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου (κοινωνικὸν γένος καὶ πολιτεία) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνέχωνται αἰτιολογικῶς.

Ὡστε γενικῶς δὲν ὑπάρχει καμμία αἰτιολογικὴ συνάφεια μεταξύ τῆς ἐξέλιξεως τῆς ὕλης τῆς κοινωνίας (τῆς θέσεως τῶν ἀνθρώπων ἐν αὐτῇ καὶ τῶν δύο μορφῶν τῆς κοινωνίας.

Δ. Ἡ ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας καὶ αἱ δύο ὀψεις τῆς ὕλης αὐτῆς κατὰ τὴν σχέσιν των μεταξύ των.

Ἄλλως ἔχει ὅμως τὸ πρᾶγμα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὕλης τοῦ κοινωνικοῦ βίου πρὸ παντὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς συνθέσεως τῆς ὕλης ταύτης, τῆς θέσεως τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας, δηλαδὴ τοῦ δικαίου, ἐν τῇ σχέσει των μεταξύ των. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ δικαίου ὅλων τῶν εἰδῶν συνέχεται στενῶτατα μὲ τὴν κατῆστασιν τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τῆς κοινωνίας καὶ μὲ τὴν ὑπαρξίν κοινωνικῶν τάξεων ἢ κοινωνικῶν στρωμάτων ἀξίας.

Μία ἰδιαιτέρα θέσις τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἶναι ἡ τῆς γυναικός, ὅπως αὐτὴ περιορίζεται διὰ τῆς οἰκογενείας. Καὶ λοιπὸν δὲν εἶναι μὲν δυνατόν νὰ συνέχωνται αἰμορφαὶ τῆς οἰκογενείας μὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ καταστατικοῦ δικαίου, ἀφοῦ, ὅπως κατέδειξα, ὅλαι αἰμορφαὶ τῆς οἰκογενείας ἐμφανίζονται ὑπὸ ὕλης τὰς μορφὰς τοῦ καταστατικοῦ δικαίου. Ἀλλὰ ὄχι μόνον συνδέονται τόσα δίκαια κατ' ἐνθεῖαν μὲ τὸν γάμον, ἀλλὰ καὶ ἡ κίνησις, τὴν ὁποίαν ἤδη ἀνέφερα ὡς προσιδίθειαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς γυναικός, δὲν ἐπιδιώκει ἄλλο τι παρὰ νέαν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας, ἥτοι νέα δίκαια, πρόκειται δὲ περὶ τῆς γενικῆς τάσεως, νὰ ἔχη ἡ γυναῖκα τὰ ἴδια δίκαια μὲ τὸν ἄνδρα. Ὡστε, διὰ νὰ τὸ εἶπω γενεκώτερα, ἡ θέσις (ἢ κατ᾿ ἄστασις) τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ἐννοεῖται ἢ συνείδησις τῆς θέσεως ταύτης, εἶναι αἰτία μιᾶς μεταλλαγῆς τῆς ὀφισταμένης ὀργανώσεως.

Ἄλλ' ὅμως ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος δὲν ἐργάζεται, δὲν ἐνεργεῖ μόνος· συνασπίζεται μετὰ τῶν τῆς αὐτῆς θέσεως, τῆς ἰδίας προαιρέσεως, ὅπως συνεδέθησαν καὶ αἱ γυναῖκες πρὸς ἀπελευθέρωσίν των. Ἡ τοιαύτη κίνησις εἶναι ὅ,τι λέγεται κίνησις τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἢ τῶν κοινωνικῶν κομμμάτων. Ὡστε αὐτὴ ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ δικαίου. Πράγματι δὲ ἀπ' ἐνὸς μὲν σφύρονται γενικῶς ἡ μοναρχία, ἡ ἀριστοκρατία (ὀλιγαρχία) καὶ ἡ δημοκρατία κατὰ τὴν διαδοχικὴν των ἐξέλιξιν ἀνεγνώστα μὲ τὴν ὑπαρξίν καὶ κίνησιν κοινωνικῶν τάξεων καὶ κοινωνικῶν στρωμάτων ἀξίας· ἀπ' ἑτέρου δὲ καὶ οἱ εἰδικώτεροι καθόριστοι τῶν νόμων δὲν ἐπιδιώκουν ἄλλο τι παρὰ μίαν νέαν διάταξιν τῆς περιουσίας καὶ ἰδιοκτησίας, ἐπιδιώκεται δὲ τὸ πρῶγμα ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων τάξεων καὶ στρωμάτων· ἐπίσης δὲν θὰ ὑπῆρχον ἴσως π. χ. νόμοι προστατευτικοὶ τῶν ἐργατῶν καὶ ἄλλοι ὅμοιοι, εἰάν δὲν ὑπῆρχεν ἰδιαίτερον στῶμα τῆς κοινωνίας μὲ ἰδιαίτεραν περιουσιακὴν ἢ οἰκονομικὴν κατάστασιν ὡς κοινωνικὴ τάξις, ἢ, ὀργανομένη, ὡς κοινωνικὸν κόμμα. Ὡστε ἀντικειμενικῶς εἶναι ἀνάγκη ἡ ἐξέλιξις τοῦ δικαίου νὰ θεωρηθῇ συνεχομένη αἰτιολογικῶς μετὰ τὴν ὑπαρξίν κοινωνικῶν στρωμάτων ἀξίας ἢ κοινωνικῶν τάξεων. Ἄλλ' αἱ κοινωνικαὶ τάξεις εἶναι, ὅπως ἔγινε κατεῖδηλον, λέξις διὰ τὸ σύνολον ἀνθρώπων ὁμοίων κατὰ τὴν οἰκονομικὴν των κατάστασιν· ὥστε εἶναι δυνατόν τὸ συμπέρασμα ἐκεῖνο νὰ διατυπωθῇ καὶ οὕτω: μετὰ τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων (ἐννοεῖται, ἐρχομένης εἰς συνείδησιν) καὶ τῆς ἐξέλιξεως τοῦ δικαίου ὑφίσταται αἰτιολογικὴ συνάφεια.

Ε. Πνευματικὴ ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας καὶ ἐξέλιξις τῶν μορφῶν, τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς ὕλης αὐτῆς κατὰ τὴν σχέσιν των μεταξύ των.

Ἡ πνευματικὴ ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας (τοῦ κοινωνικοῦ βίου) ἐγνώσθη ἐν τοῖς προηγουμένῃς ὡς μία διαρκῶς ἀλλάσσουσα

ἄποιρις τοῦ βίου, ἢ ὁποῖα διευθύνει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὸν κοινωνικὸν βίον. Ἡ πνευματικὴ ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας εἶναι, ὅπως ἔλεγον, οὕτως εἰπεῖν ἢ ἀτμοσφαιρα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ (ὑφίσταται) ἢ ἐπιθυμεῖ νὰ ζῆ (νὰ ἔζη) ὁ κοινωνικὸς βίος. Δὲν εἶναι δὲ πάντοτε ἡ αὐτή, ἀλλὰ μεταβάλλεται, ἐξελίσσεται καὶ μαζύ της ἐξελίσσονται καὶ μεταβάλλονται οἱ θεσμοί, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμο κτλ. τῆς κοινωνίας, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκριβῶς τὰ ὁριζήματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐμφανίζεται. Τότε ὅμως ἡ ἐρώτησις, εἰς ὑπόνοιαν καὶ ποῖα τις εἶναι ἡ σχέσις μεταξύ τῆς ἀτμοσφαιρας ταύτης καὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς μορφῆς, τῆς ὁργανώσεως καὶ τῆς ὕλης τῆς κοινωνίας, εὗρισκει κυρίως μίαν ἀπάντησιν ἀτελήν.

Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ πνευματικὴ ἐκείνη ἀτμοσφαιρα ἢ εἰς μίαν ὑπάρχουσαν κατάστασιν ἢ ἐξελισσομένη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη οἰανδήποτε σχέσιν μὲ τὰς δύο μορφὰς τῆς κοινωνίας, τὸ κοινωνικὸν γένος καὶ τὴν πολιτείαν. Ἐξ ἡμεῶν ἢ ὑπὸ ἡμῶν εἰδικώτερον π. χ. ἡ ἀνθρωπομαγία ὡς φαινόμενον τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαιρας: ἡ ἀνθρωπομαγία ὑποχωρεῖ ἀμέσως εἰς ἄλλας ἀντιλήψεις καὶ μάλιστα (ἀναλόγως τῶν ἐθνῶν) ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ εἰς ὅλους διόλου ἀντιθέτους (τὴν ἔχθροφιλίαν). Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει λόγος ἐπαρκῆς διατί π. χ. ὁ σεβασμὸς τοῦ ἀνθρώπου γενικῶς ὡς ἀνθρώπου νὰ μὴν εἶναι ἰδέα δυνατὴ τόσον ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ γένους ὅσον καὶ ἐντὸς τῆς πολιτείας, λαμβανομένων ὑπὸ ἡμῶν μόνον ὡς μορφῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Ἄλλως ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σχέσιν τῆς πνευματικῆς ἐκείνης ἀτμοσφαιρας πρὸς τὴν ὁργάνωσιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὕλης τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἡ ἐκείνη πνευματικὴ ἀτμοσφαιρα τῆς κοινωνίας εὗρισκεται ἀναγκαιῶς εἰς στενήν σχέσιν μὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ δικαίου· διότι μεταβολαὶ τῆς ἀτμοσφαιρας ταύτης (μαῖς ἀπόψεως τοῦ βίου) καὶ μεταβολαὶ τῶν θεσμῶν καὶ τοῦ δικαίου συμπέπτουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον· ἄλλωστε ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀτμοσφαιρα μαῖς κοινωνίας ἤλλαξε, εἶναι κυρίως συμπέρισμα συναγόμενον ἀπὸ τὰς μεταβολὰς (τὴν ἐξέλιξιν) τοῦ δικαίου, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῶν θρησκευτικῶν καὶ γενικῶς τῶν ἠθικῶν δοξασιῶν κτλ. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὡς

πρὸς τὴν ὀλονέν καλυτερεύουσιν θέσιν τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ κοινωνίᾳ· ἐκ τῆς θέσεως, τῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ κοινωνίᾳ προκύπτει τὸ συμπέρασμα περὶ τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαιρας τῆς ἐν λόγῳ κοινωνίας. Ἄλλα εἰς ὅλας ταύτας τὰς περιπτώσεις ὑφίσταται ἀκριβῶς μία ἀμφιβολία: ἐὰν π.χ. ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ὑφισταμένου δικαίου συνάγεται τὸ συμπέρασμα περὶ τῆς ποιότητος τῆς ὑφισταμένης πνευματικῆς ἀτμοσφαιρας, τότε δὲν εἶναι καταφανὴς ἡ αἰτιολογικὴ σχέσις μεταξύ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀτμοσφαιρας ταύτης· τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ πάντοτε ὁσάκις ὑπὸ ὁρισμένης οἰκονομικῆς σχέσεως ἀπαντᾷ ὁρισμένη πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα ¹⁾, π.χ. ἡ ἀνθρωπομαγία, ἔπειτα ἡ δουλεία εὐρίσκονται εἰς τὴν αὐτὴν σχέσιν μὲ τὴν βιοτικὴν κατάστασιν τῶν πρώτων ἀνθρώπων, ὅπως καὶ ἡ ἐχθροφιλία καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ πληθίου μετὰ ταῦτα μὲ τὰ οἰκονομικὰ γεγονότα. Ποία τις εἶναι λοιπὸν ἡ σχέσις τῶν δύο φαινομένων; ποῖον τῶν δύο εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ἄλλου ἢ πῶς συνέχονται;

Ἴσως τὸ γεγονός, ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα δὲν εἶναι πάντοτε κατὰ προᾶξιν πραγματικὴ, ἀλλὰ, ὅπως ἔλεγον ²⁾, πολλάκις ἢ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μόνον πάθος, τάσις, ὡς γὰρ ἔλεγον οἱ λαοί: «εἶθε γὰρ εἶχε οὕτω!» ἐμπεριέχει κάποιαν νύξιν· πρέπει ὁμοίως γὰρ ἐπανέλθω εἰς τὸ ζήτημα ἰδιαιτέρως ἐξετάζων τὰ αἴτια τῆς ἐξελίξεως.

Κεφάλαιον δεύτερον

Αἴτια τῆς ἐξελίξεως τῶν διαφόρων ὄψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐρεῖνης τῆς σχέσεως τῶν διαφόρων ὄψεων τῆς κοινωνίας ἀναμεταξύ των κατὰ τὴν ἐξέλιξιν ἐξάγονται συντόμως συνοψιζόμενα ταῦτα:

¹⁾ Πρβλ. ἰδίως τὸ σύγγραμμά μου: Οἰκονομία καὶ φιλοσοφία, οἰκονομικὴ καὶ ἰδεολογικὴ ἐξέλιξις τῶν λαῶν.

²⁾ Πρβλ. ἀνωθι σελ. 79 κ. ἑ.

Π ρ ῶ τ ο ν, αἱ δύο μορφαὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου κατ' ἐξοχήν, δηλαδή τὸ κοινωνικὸν γένος καὶ ἡ πολιτεία, δὲν εὐρίσκονται εἰς καμμίαν συνάρειαν μὲ τὰς ἄλλας ὀψεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Δ ε ὑ τ ε ρ ῶ ν, μεταξύ ὅμως τῶν λοιπῶν ὀψεων τῆς κοινωνίας, δηλαδή τοῦ δικαίου (τῆς ὀργανώσεως), τῆς ὕλης καὶ τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαιρας τῆς κοινωνίας ὑπάρχει κατὰ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν μία συνάρεια, μία αἰτιότης.

Προκειμένου λοιπὸν περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἐξελίξεως τῶν διαφόρων ὀψεων τῆς κοινωνίας ἐννοεῖται πλέον ἀπ' ἐαυτοῦ ὅτι τὰ μὲν αἷτια τῆς παραγωγῆς τῶν δύο μορφῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου κατ' ἐξοχήν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ζητηθοῦν εἰς τὰς λοιπὰς ὀψεις τῆς κοινωνίας, τὰ αἷτια ὅμως τῆς παραγωγῆς καὶ ἐξελίξεως τῶν λοιπῶν ὀψεων, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν συνάρειαν τινα, πρέπει νὰ ζητηθοῦν ἐντὸς τῆς συναρθείας αὐτῆς, ἐφ' ὅσον ἡ σημασία τῆς συναρθείας ταύτης δὲν εἶναι ἤδη ἐξ ἐαυτῆς ἀκριβῶς γνωστή.

Α. Αἷτια τῆς μεταβολῆς τῆς μορφῆς τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἀπὸ κοινωνικὸν γένος εἰς πολιτείαν.

Εἶχον εὔρει ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἦτοι τοῦ κοινωνικοῦ γένους, τὸ κοινωνικὸν γένος, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἔργον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ¹⁾, τὸ ὁποῖον ὀργάνωσεν ἀκριβῶς τὴν φυσικῶς παραχθείσαν συνύπαρξιν. Ἰσχυρῶς ἀνεκάλυψα ἐπίσης ὅτι τὸ ἐλατήριον τοῦ πνεύματος ὀργανοῦντος τὴν συνύπαρξιν ἦσαν οἱ σκοποὶ του, ὅτι δηλαδή οἱ ἐκ γενετῆς συνυπάρχοντες πρῶτοι ἄνθρωποι ὀργανώθησαν δι' ἑνὸς (φυσικῶς ἢ ψυχικῶς) ἰσχυροῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος (ἴσως καὶ τῇ βοήθειᾳ καὶ ἑνὸς ἄλλου ἢ καὶ περισσοτέρων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοίων του) ἐπέβαλεν εἰς τοὺς λοιποὺς τὴν θέλησίν του, ἦτοι τοὺς σκοποὺς του, δηλαδή ἔκαμε ταὺς λοιποὺς ὑποκειμένους

¹⁾ Πρὸβλ. ἀνωθι σελ. 87 κ. ἔ.

ὡς τῶν σκοπιῶν, τῶν ἰδεῶν του. Ὅσοι ἐξηγοῦν τὴν ἀρχὴν τῆς ὀργανιώσεως τοῦ κοινωνικοῦ βίου διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς πάλης περὶ ὑπάρξεως δὲν αἰσιθάνονται ὅτι, ἐπειδὴ ἡ δῆθεν ἀρχαῖα γενικὴ ἰσότης ὅλων τῶν ἀνθρώπων εἶναι μόνον ὄραϊον φάντασμα καὶ ἐπειδὴ ἡ ὀργάνωσις τῶν ἀνθρώπων ἔγινε κατὰ τρόπον μοναρχικόν ἢ ἀριστοκρατικόν, ἡ ἀρχὴ τῆς πάλης περὶ ὑπάρξεως κατὰ ἐξωτερικῶν κινδύνων ὡς ἡ κυρία, ἡ πρώτη δημιουργὸς τῆς ὀργανιώσεως τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη οὔτε καὶ σημασίαν ὑποθέσεως. Λέγει γὰρ λέγεται: οἱ (πρωτοί) ἀνθρώποι ὀργάνωσαν τὸν ἑαυτὸν τους, ἀλλὰ: οἱ (πρωτοί) ἀνθρώποι ὀργάνωθησαν (ὑπό τινος)· εἶναι δὲ ἐνταῦθα κατ' ἀρχὴν ἀδιάρρητον, τί παρότρυνε τὸν ὀργανωτὴν πρὸς ὀργάνωσιν, ἐπίσης δὲ καὶ διατί οἱ ὀργανωθέντες, λοιπὸν κατ' ἀρχὴν οἱ κοινωνικοποιηθέντες καὶ κατακτηθέντες, ἐπέμειναν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς ἐλευθέρως κινήσεως ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ὀργάνωσιν αὐτὴν. Θὰ ἐπανέλθω εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα 1).

Εἶναι ὅμως γεγονός ὅτι κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς πρωτογένου κοινωνίας, τοῦ πρωτογένου κοινωνικοῦ γένους, ὅτε τοῦτο ἐχωρίσθη εἰς περισσότερα κοινωνικὰ γένη, ὁ περὶ ὑπάρξεως ἀγὼν συνετέλεσεν μεγάλως πρὸς σύνδεσμον αὐτῶν εἰς κοινωνικὴν φολήν. Ἔνεκα τούτου παραδέχομαι ἐπίσης ὅτι τὸ ἔθνος τῆς ἔξογαμίας - τὸ ἔθνος τοῦτο τὸ σχεδὸν ἀνεξήγητον 2)— ἡ ὁποία κατὰ τὴν γένεσίν της, ὅπως κατέδειξα, ἐσήμαινε εἰρηνικὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ δύο καὶ περισσότερων ἴσως κοινωνικῶν γενῶν 3), εἶχεν ὡς σκοπὸν νὰ συνδέσῃ στενότερον τὰ φίλα καὶ συνικαιροσθέντα κοινωνικὰ αὐτὰ γένη καὶ ὄχι ἄλλους λόγους, οὔτω π. χ. τὴν ἀπειγόρευσιν τῆς ἀμοιβείας, κατὰ τῆς ὁμοίας οἱ πρωτόγονοι ἀνθρώποι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν λόγους, κτλ.

Καὶ ὅμως ἡ γένεσις τῆς πολιτείας διεξάγεται ὅλος διαφύγματος. Ἡ συγχώνευσις πολλῶν κοινωνικῶν γενῶν εἰς μίαν πολι-

1) Ἡβλ. περὶ τῶν σκοπιῶν τοῦ ὀργανωτοῦ ἐν τῷ κεφαλ. περὶ σκοπιῶν ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ.

2) Ἡβλ. Sir John G. Frazer Totemism and Exogamy.

3) Ἡβλ. ἄνωθε σελ 51 κ. ε.

τείαν (ἀρχικῶς τῶν μικρῶν χωρίων εἰς μίαν πόλιν) ἐφάνη κατ' ἀρχὰς ἀναγκαία ὡς ἰδέα ἕνεκα λόγων διοικητικῶν καὶ ἐν τούτῳ εἶχε τὴν αἰτίαν τῆς. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι κατὰ τὸν μῦθον τοῦ Θησεῦς ἡ πόλις (ἡ πολιτεία) Ἀθῆναι γεννᾶται ἕνεκα τῆς δυσχερείας τῶν συσκέψεων περὶ τῶν κοινῶν συμφερόντων, ἡ ὅποια ἐπήγαγεν ἐκ τῆς διασπορᾶς τῶν κοινωνικῶν γενῶν, τῶν ἄλλωστε συνδεδεμένων εἰς κοινωνικὰς φυλὰς καὶ ἕνεκα τῶν ἐπερχομένων διαφορῶν καὶ διαμαχῶν μεταξὺ αὐτῶν¹⁾. Οὕτω δὲ ἡ γένεσις τῆς πόλεως, τῆς πολιτείας, συνδέεται μὲ διοικητικὰ δίκαια²⁾. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται μόνον περὶ ἀφορμῆς τὸ δὲ κύριον αἷτιον τῆς γενέσεως τῆς πόλεως αὐτοχρόνως τῆς πολιτείας εἶναι ἄλλο. Δηλαδή εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ συγχώνευσις αὐτῆ καὶ μεταβολὴ τοῦ τρόπου τῆς διοικήσεως τῆς κοινωνικῆς φυλῆς εἰς τὸν τῆς πόλεως, πολιτείας, δὲν παρουσιάζεται ὡς ἀποτέλεσμα συσκέψεων· πράγματι δὲ καὶ ἐὰν ἀκόμη εἶχε τοῦτο τὰς ρίζας του ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ πολιτεία ἦτο τὸ μόνον εἶδος κοινωνίας διὰ τὰ παύσασιν αἱ φιλονικίαι καὶ αἱ δυσχέρειαι κατὰ τὴν διοίκησιν μεταξὺ κοινωνικῶν γενῶν, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν μίαν κοινωνικὴν φυλὴν (ἢ καὶ περισσοτέρας, ἀδιάφορον) καὶ κατοικοῦν εἰς χωρία, τὰ ὅποια εὐρίσκοντα τὸ ἕνα πλησιέστατα τοῦ ἄλλου, μ' ὅλα ταῦτα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περιβλέπη κανεὶς ὅτι τὸ ὅλον τῆς γενέσεως τῆς πόλεως καὶ πολιτείας προὑποθέτει βίαν. Δὲν ἀρνοῦμαι καθόλου ὅτι πρὸς γενεσιν τῆς πόλεως, τῆς πολιτείας, συνετέλεσε καὶ ὁ περὶ ὑπαίθετος ἀγὼν κατὰ τοῦ ἔξω κόσμου. Ἀλλὰ πρέπει νὰ τονίσω ἰδιαιτέρως τὸ ἕνα τοῦτο ὅτι, ἐπειδὴ κατὰ τὴν γένεσιν τῆς πόλεως, τῆς πολιτείας, ἔπρεπε νὰ καταστραφῇ καὶ κατεστράφη ἡ ἀνεξαρτησία καὶ αὐτοτέλεια τῶν ἰδιαιτέρων κοινωνικῶν γενῶν, ἐννοεῖται ἐξ ἑαυτοῦ, ὅτι ἡ ἰδρυσις αὐτῆ τῆς πόλεως, τῆς πολιτείας, δὲν ἦτο ἔργον συσκέψεων, οὐδὲ οἰκιοφελές, ἀλλὰ

1) Ὁ Πλοῦταρχος λέγει ἐν τῷ βίῳ τοῦ Θησεῦς XXIV: Θησεὺς συνώκισε τοὺς τὴν Ἀττικὴν κατοικοῦντας εἰς ἕν ἄστυ καὶ μιᾶς πόλεως ἕνα δῆμον ἀπέφηγε τέως σποράδας ὄντας καὶ διαπανκλήτους πρὸς τὸ κοινὸν πάντων συμφέρον, ἔστι δ' ὅτε καὶ διαμεγεμένους ἀλλήλοις καὶ πολεμοῦντας.

2) Πρβλ. ἄνωθι σελ. 53 κ. ε.

προῖξις μιᾶς ἰσχυρῆς χειρὸς, ἐνὸς δεσπότη ἐπιβαλλομένου καὶ συνέβη διὰ βιαίας ἀνατροπῆς τοῦ καθεστώτος ¹⁾. Δηλαδή ἡ γένεσις τῆς πόλεως, τῆς πολιτείας, γενομένη ἀναγκαία ὡς ἰδέα, διὰ τῶν γεγονότων, διὰ τῆς πραγματικῆς καταστάσεως τῶν σχέσεων τῶν μονίμων γενομένων κοινωνικῶν γενῶν, διεξήχθη ἐπαναστατικῶς δι' ἐνὸς « ἰσχυροῦ » ἀνδρὸς ἔχοντος, ἐννοεῖται, βοηθῶν ἕνα ἰσχυρὸν κοινωνικὸν γένος ἢ τοῦ ἀξίον ἄλλην ἰσχυρὰν ἀκολουθίαν.

Ἰκτῶν ἀνοτέροι γίνεται κατάδηλον ὅτι ἡ γένεσις τοῦ κοινωνικοῦ βίου ὡς κοινωνικοῦ γένους (μιᾶς ὀρισμένης ὀργανώσεως), ἔπειτα τῆς κοινωνικῆς φυλῆς (τοῦ συνδέσμου κατ' ἀρχὰς συγγενῶν καὶ ἔπειτα καὶ μὴ συγγενῶν κοινωνικῶν γενῶν) καὶ τέλος τῆς πολιτείας, τοῦ κράτους (ἀφιέρωσις τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐδαφικῆ συγχώνευσις κοινωνικῶν γενῶν) εἶχεν ἐκάστη ἰδιαιτέρας τινὰς ἀφορμὰς καὶ αἰτίας. Ἀλλὰ πρόκειται πάντοτε περὶ ἐνὸς ἰσχυροῦ, ἃς προστεθῆ δέ, καὶ ἰδιοφροῦς ἀνδρὸς, ὁ ὁποῖος ἐννοεῖ τὰς περιστάσεις συνλαμβάνει τὴν ἰδέαν καὶ τὴν διεξάγει ἐπαναστατικῶς. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἢ εἰδικώτερον ἢ φρόνησις (σύνεσις) καὶ εὐβουλία ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ὀρμὴν, τὴν τάσιν πρὸς δεσποτίαν (πρὸς κατὰληψιν τῆς ἀρχῆς) ἐγέννησαν (παρήγαγον) τὰς μορφὰς τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ γένεσις τῆς πολιτείας, τοῦ κράτους, ἐξηγεῖται συνήθως κατ' ἄλλον τρόπον. Ἀλλὰ πάντοτε πρόκειται καὶ περὶ ἐσφαλισμένων ἐξηγήσεων. Τὸ ἀποδεικνύω δι' ὀλίγων.

Πρὸ παντὸς ἀφήνω κατὰ μέρος τὴν ἀρχικῶς εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς ἐμφανιζομένην, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ δε εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ Ῥωμαίους, ἐξαιρέσει τῶν σοφιστῶν καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, σιωπηλῶς ἢ ρητῶς κυριαρχοῦσαν, εἰς τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς μέχρι τοῦ 16. αἰῶνος γενικῶς διαδιδομέ-

1) Ὁ Πλωτάρχος λέγει (εἰς τὸ ἴδιον μέρος) : ἡ συγχώνεσις αὕτη κατορθώθη ἀπὸ τὸν Θησέα τῶν μὲν ἰδιοτῶν καὶ πενήτων ἐνδεχομένων ταχὺ τὴν παράκλησιν αὐτοῦ, ἢ ὅπως λέγει κατωτέρω διότι ὁ Θησεύς ἀπέκλινε πρὸς τὸν ὄχλον».

νην καὶ ἔπειτα σποραδικῶς πολλὰς ἀντιπροσωπευομένην γνώμην ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι ὁ «ὄπὸ τοῦ Θεοῦ διαταχθεὶς θεσμός» καὶ τὰ παρόμοια. Ἀντικειμενικῶς δὲν γνωρίζομεν τίποτε περὶ μιᾶς θείας γενέσεως τῆς πολιτείας, καὶ τοῦτο ἔφηρε ν' ἀρκῆ εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἄλλ' εἶναι ἐσφαλμένη καὶ ἡ ἐξήγησις ὅτι ἡ πολιτεία παρήχθη διὰ συνθήκης (διὰ συνθηκολογήματος)· εἰς τὴν σημασίαν ὅτι ἡ τοιαύτη συνθηκολόγησις συνήφθη ἐντὸς μιᾶς προκοινωνικῆς μὴ κοινωνικῆς καταστάσεως ὅπως ἐσφαλμένη¹⁾, ἡ θεωρία αὕτη τῆς συνθηκολογίας εἶναι ἀδύνατος λογικῶς καὶ εἰς τὴν σημασίαν ὅτι τὰ κοινωνικὰ γένη διελύθησαν εἰς μίαν πολιτείαν διὰ συνθηκολογίας· διότι ἡ συνθήκη θὰ εἶχε μόνον τότε σημασίαν, εἰάν θὰ ἐλέγετο ὅτι οἱ συνθηκολογοῦντες συνῆλθον ὡς ἴσοι πρὸς καθορισμὸν τῶν δικαίων καὶ θεσμῶν· ἀλλὰ τοῦτο ἀντιφάσκει, ὅπως κατέδειξα, εἰς τὴν πραγματικότητα²⁾. Κατὰ μίαν τρίτην θεωρίαν, τὴν ὁποίαν ἐξέφρασαν πρὸ παντὸς νομικοί, ἡ γένεσις τῆς πολιτείας, τοῦ κράτους, ὁφείλεται εἰς τὴν πατριαρχίαν καὶ πατρικὴν ἰδιοκτησίαν, τὸ λεγόμενον *patrimonium*³⁾· ἡ πολιτεία, τὸ κράτος, λέγουσι οἱ ὀπαδοὶ τῆς γνώμης ταύτης, ἐγεννήθη δι' ἐπέκτασιν τῆς οἰκογενείας, δηλαδή δι' ἐπικρατήσεως τῶν δικαίων τοῦ ἀρχιγαῦ-πατρὸς τῆς οἰκογενείας καὶ μεταξὺ εὐρύτερων συγγενῶν κήλιον· ἡ θεωρία τῆς πατρικῆς ἰδιοκτησίας συμπληρῶνει μόνον τὴν ἰδέαν αὐτὴν τῆς πατριαρχίας λέγουσα ὅτι ἡ δύναμις ἐξηστῆτο κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὴν κτῆσιν χώρας καὶ ὅτι ἐπομένως ἐκείνη ἡ ἐπέκτασις τῶν δικαίων

1) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 35 κ. ε.

2) Πρβλ. ἀνω σελ. 46 κ. ε.

3) Ἡ πατριαρχικὴ θεωρία διευκρίνη ἤδη ἀπὸ τῶν R o b e r t, F i l l i e r, Patriarcha 1680 δῆθεν πρὸς ἐξήγησιν μιᾶς δευτέρας καταστάσεως τῆς πολιτείας. Νεωστὶ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τῶν H e n r y, M a i n e, History of early Jnstitution, Village communities in the East and West καὶ Ancient law, ἀπὸ τῶν M o m m s e n, R ö m i s c h e G e s c h i c h t e, R d. M e y e r, Geschichte des Alterthums I σελ. 2 κ. ε. (1884), ἐπίσης ἀπὸ τῶν S p e n c e r, τὸν W u n d t t κ. ἄ. οἱ ὁποῖοι θεωροῦν τὴν πολιτείαν ὡς ἐπέκτασιν τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν δικαίων τῆς οἰκογενείας. Πρβλ. διὰ τὴν θεωρίαν τῆς πατρικῆς ἰδιοκτησίας R. v. M o h l, Encyclopädie der Staatswissenschaften.

τῆς οἰκογενείας (ἢ μᾶλλον τοῦ ἀρχηγοῦ-πατρὸς αὐτῆς) ἦτο ἀποτέλεσμα τῶν δικαίων τῆς ἐπὶ τῆς (ὑπ' αὐτῆς κατακτηθείσης) χώρας. Καὶ ὅμως καὶ αἱ δύο ὄψεις τῆς θεωρίας ἔχουν σφαλερὰ θεμέλια: πρῶτον μὲν ἡ πατριαρχικὴ μορφή τῆς οἰκογενείας δὲν φέρει ἀναγκαίως εἰς τὴν πολιτείαν· ναὶ μὲν ἐβασίζετο κατὰ τὸν *M o m m s e n* ἡ ρωμαϊκὴ πολιτεία ἐπὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ οἴκου καὶ μάλιστα «καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ συστατικά τῆς καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μορφήν τῆς»· «ἡ κοινότης τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ» προσῆλθεν λοιπὸν κατ' αὐτὸν ἀπὸ τὴν (ἀδιάφορον πῶς καταρτισθεῖσαν) «συνένωσιν τοιαύτων πικλαιῶν γενῶν ὅπως οἱ Ρωμαῖοι, οἱ Οὐαλτίνιοι, οἱ Φάβιοι κτλ». Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ ὅτι αὐτῇ «ἡ κοινότης τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ» δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ θεωρηθῇ ἀκόμη ὡς ἡ πολιτειακὴ· διότι τὰ γένη ἕκαστα εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἰδιαίτερα κοινωνικὰ γένη, ἡ δὲ συνένωσις των σημαίνει τότε μίαν κοινωνικὴν φυλὴν, ἢ, εἰάν ἦσαν ἤδη ἰδιαίτερα κοινωνικὰ φυλαί, ἡ συνένωσις των εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελεῖ μίαν ὁμοσπονδίαν κοινωνικῶν φυλῶν ¹⁾. Ταῦς αὐτοὺς λόγους ἔχω καὶ κατὰ τῆς γνώμης τοῦ *H . M a i n e* ὅτι ἡ «ἀπλὴ οἰκογένεια» μετεβλήθη εἰς «συνοικισμὸν» καὶ τέλος εἰς τὴν «κοινότητα τοῦ χωρίου» καὶ κατὰ τῶν ὁμοίων γνώμῶν· διότι διὰ νὰ εἶναι αἱ τοιαῦται γνώμαι ἀρθαί, ἔπρεπε πρῶτον ν' ἀποδειχθῇ ὅτι «ἡ κοινότης τοῦ χωρίου» εἶναι (ἦτο) ἐπέκτασις τοῦ «συνοικισμοῦ» δηλαδὴ τῆς οἰκογενείας, ἐνῶ ἀπεναντίας κατέδειξα ὅτι ἕκαστον τῶν ἀρχικῶν χωρίων συνίσταται ἀπὸ πολλὰς ἰδιαίτερας οἰκογενείας, αἱ ὅποια ὁμοῦ ἀποτελοῦν ἀκριβῶς ἓνα κοινωνικὸν γένος καὶ ἔνεκε τούτου καὶ συγκατοικοῦν τὸ κοινωνικὸν ἡμῶς γένος, τὸ χωρίον, δὲν εἶναι αὐτὸ καὶ ἑαυτὸ πολιτεία· αὐτὴ γεννᾶται ἀκριβῶς ἐκ τῆς τοπικῆς (ἐδαφικῆς) συχνοῦς πολλῶν κοινωνικῶν γενῶν. Δεύτερον ὅσον ἀφορᾷ ἰδιαίτερος εἰς τὴν θεωρίαν τῆς πατρικῆς ιδιοκτησίας ἀναφέρω ὅτι ἡ τοπικὴ μονιμότης τῆς κοινωνικῆς φυλῆς δὲν κατέληξε πάντοτε εἰς πολιτείαν· δηλαδὴ διὰ νὰ γεννηθῇ ἡ πολιτεία, ἦτο μὲν ἀνάγκη νὰ εἶχε γίνει ἡ κοινωνικὴ φυλὴ μόνιμος, δηλαδὴ νὰ εἶ-

1) Πρβλ. ἀνωθι σελ. 86 Ἐκεῖ κατέδειξα ὅτι καμμία μορφή τῆς κοινωνίας δὲν συνεχεται μὲ μορφήν τινα τῆς οἰκογενείας.

¹⁾ Ἐλευθεροπούλου, ¹⁾ Ο κοινωνικός βίος.

Ε.Υ.Δ τῆς Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

χε κατακτήσει τὸν τόπον, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ ἀντιστρόφως κί-
 θε μονιμότης κοινωνικῆς φυλῆς ἐξ ἑαυτῆς ἀναγκαίως καὶ
 πολιτείαν. Ἡ πολιτεία γεννᾶται πολλάκις καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρων
 δικαιωμάτων τοῦ ἰδρύοντος τὴν πολιτείαν ἐπὶ τοῦ τόπου· τοῦτο
 δὲ συνέβη ἀκριβῶς κατὰ τὴν γένεσιν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας
 (τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους) διὰ τοῦ Θησέως καὶ ἔχει ἐπομένως ση-
 μασίαν ἀρχῆς. Τετάρτην θεωρίαν περὶ γένεσεως τῆς πο-
 λιτείας ἐγκλείει ἡ γνώμη τῶν σοφιστῶν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνι-
 σμοῦ ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι καταναγκασμὸς τῶν ἰσχυρῶν διὰ τῶν
 ἀδυνάτων, ἰσχυρῶν ἐν τῇ συνενώσει των· κατὰ παρόμοιον τρό-
 πον ἐξηγεῖ καὶ ἡ νεωτέρα ἐθνολογία τὴν γένεσιν τῆς πολι-
 τείας διὰ τῆς ἰσχύος ἑνὸς ἀρχηγοῦ-ὀδηγοῦ τοῦ κοινωνικοῦ
 γένους ἢ τῆς κοινωνικῆς φυλῆς, ὃ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ σφε-
 τερισθῇ τὴν ὅλην δύναμιν καὶ ἐξουσίαν. Κοινωνιολόγοι δὲ τινες
 λέγουν ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς ἰσχυρᾶς κοινωνικῆς φυλῆς, ἡ
 ὁποία νομαδίζουσα συναντᾷ μόνιμον ἤδη γενομένην κοινωνικὴν
 φυλὴν εἰθηνικὴν, τὴν καταπολεμεῖ καὶ τὴν ὑποτάσσει καὶ ὅτι
 ἡ τοιαύτη σχέσις συμβιούντων ἀνθρώπων ἀποτελεῖ τὴν λεγομέ-
 νην πολιτείαν ¹⁾. Ἄλλ' ἡ θεωρία αὐτὴ δὲν εἶναι ἀκριβής· ὅτι ἡ
 γένεσις τῆς πολιτείας προῦποθέτει, ὅπως ἔλεγον, μίαν ἰσχυρὰν χει-
 ρα, τοῦτο εἶναι ἀληθές· ἀλλὰ εἰς ὅλας τὰς μορφὰς τῆς ἀνωθι θεω-
 ρίας δὲν λύεται καλῶς τὸ ζήτημα τοῦτο τῆς ἰσχυρᾶς χειρὸς· πόλεμοι
 κοινωνικῶν φυλῶν κατὰ κοινωνικῶν φυλῶν (καὶ ἂν πρόκειται ἀ-
 κόμη περὶ ἀνθρώποφυλῶν) καταλήγουσιν καὶ εἰς ὁμοσπονδίας
 φυλῶν, ἐννοῶ δέ, καὶ μετὰ τὴν τελείαν ἦταν τῆς μιᾶς αὐτῶν·
 ἀπεναντίας δὲ ἡ γένεσις τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων διὰ τοῦ Θησέως
 δὲν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοιαύτης εἰσβολῆς καὶ πολέμου· ἐπίσης
 δὲ καὶ ὁ σφετερισμὸς τῆς δυνάμεως καὶ ἐξουσίας διὰ τοῦ ἀρχι-
 γοῦ-ὀδηγοῦ δὲν σημαίνει αὐτὸς καὶ ἑαυτὸν γένεσιν τῆς πο-
 λιτείας· ὑπάρχουσιν οἱ ἰσχυροὶ καὶ ἰσχύοντες καὶ ἐντὸς τοῦ κοι-
 νωνικοῦ γένους καὶ τῆς κοινωνικῆς φυλῆς χωρὶς νὰ εἶναι αὐταὶ

¹⁾ Ἡ θεωρία αὐτὴ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν K. F r a n t z
 (Vorsehule zur Phystologie der Staaten 1857), ἀπὸ τὸν P o s t ,
 T y l o r, G u m p l o w i e z, (Der Rassenkampf, πρβλ. καὶ
 Grundris der Soziologie 2. ἐκδ. 1905) καὶ ἄλλους.

ἔνεκα τούτου πολιτεία ἢ πολιτεία εἶναι τι περισσότερο παρὰ μόνον μοναρχία καὶ καταπίεσις, ἢ πολιτεία εἶναι διάλυσις καὶ κατάργησις τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτεξουσιότητος διαφόρων γειτονευόντων κατ' ἀρχὴν συνδεδεμένων μονίμων κοινωνικῶν γενῶν ἢ κοινωνικῶν φυλῶν. Τέλος ἐπιθυμῶ ν' ἀναφέρω καὶ μίαν παροδικὴν γνώμην τοῦ Engels (ἀπαντῶσαν ἄλλωστε καὶ εἰς ἄλλας θεωρίας, οὕτω π. χ. τοῦ Spencer, τοῦ Schaffler, τοῦ Ratzel και ἄλλων) ὅτι δηλαδὴ ἡ πολιτεία παρήχθη ἀπὸ τὴν ἀνάγκην (τὸ ἐνδιαφέρον) νὰ συγκρατοῦνται ἐντὸς ὁρίων αἱ μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων διαφοραὶ· ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη ἀντιφάσκουσα ἄλλωστε καὶ πρὸς τὴν κυρίαν γνώμην τοῦ Engels ὅτι πᾶν ὅ,τι γίνεται ἐν τῇ πολιτείᾳ, γίνεται διὰ τῆς πάλης τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι τὸ σύστημα τὸ τεθὲν ὑπὸ τῆς κυριαρχούσης κοινωνικῆς τάξεως, δὲν εἶναι ὁριθὴ καὶ ἀπόλυτος· διότι αἱ κοινωνικαὶ τάξεις (ὅπως καὶ τὰ κοινωνικὰ στρώματα ἀξίας), εὐρισκόμεναι κατ' ἀρχὴν καὶ ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ γένους καὶ ἐντὸς τῆς πολιτείας, ἀνεπτύχθησαν καὶ ὀξύνθησαν μάλιστα ὡς διαφοραὶ ἐντὸς τῆς τελευταίας.

Ἀπεναντίας λοιπὸν τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῆς πολιτείας λήγεται ἀπλούστατα καὶ συμφώνως πρὸς τὰς πραγματικότητας, εἰάν γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἀφορμὴ μὲν πρὸς γένεσίν της ἐδόθη ἀπὸ τὰς παντὸς εἴδους δυσκολίας, αἱ ὁποῖαι παρήχθησαν ἅμα ὡς τὰ εἰς μίαν κοινωνικὴν φυλὴν συνηνωμένα κοινωνικὰ γένη (ἢ πολιτικὰ ὁμοσπονδιακῶς συνηνωμένα κοινωνικὰ φυλαὶ) ἔγιναν μόνιμα, παρήχθη δὲ ἀπὸ ἕναν κατὰ τινα τρόπον ἰσχυρόν, τίσιν πρὸς κυριαρχίαν ἔχοντα, ἰδιοφυῆ ἀρχηγόν-ὁδηγόν, ὁ ὁποῖος ἐπιωφελοῦμενος τὰς δυσκολίας ἐκείνας κατεπίετησε τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν (κατ' ἀρχὴν) ἀνεξαρτησίαν τῶν ἰδιαιτέρων εἰς μίαν ἢ περισσότερας κοινωνικὰς φυλὰς συνηνωμένων κοινωνικῶν γενῶν συνενῶν αὐτὰ εἰς μίαν τοπικῶς συνενωμένην κοινωνίαν, εἰς τὴν πολιτείαν. Εἰς τοιαύτην σημασίαν εἶπον ¹⁾ ὅτι ἡ πολιτεία ἔχει ὡς αἰτίαν γενέσεως τὴν φρόνησιν (σύνεσιν) καὶ εὐβουλίαν ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν τάσιν πρὸς δεσποτείαν (πρὸς κατάληψιν τῆς ἀρχῆς).

¹⁾ Πρβλ. ἄνωθεν σελ. 91 κ. ε.